

Jovo Bakić¹

Univerzitet u Beogradu:
Filozofski fakultet

Originalni naučni rad

UDK 17.15/.4:821.112.2(436–89) Kraus K.
316.344.32(=163.41):929 Kraus K.

Primljen: 1.7. 2021.

Prihvaćen: 20.10.2021.

DOI: <https://doi.org/10.2298/SOC2104624B>

PRIJEM DELA KARLA KRAUSA MEĐU SRPSKIM INTELEKTUALCIMA

Reception of the Karl Kraus' work among Serbian intellectuals

SAŽETAK: *Istražuje se odnos srpskih intelektualaca nacionalističke i antinacionalističke usmerenosti prema delu Karla Krausa. Kraus je pisao satire protiv vladajućih krugova Habzburške monarhije, otvoreno se zalažući za njenu reorganizaciju, pa i razgradnju. Podsmehu je izlagao najviše habzburške i nemačke imperijalističke krugove, raskrinkavao njihove ratne planove protiv Srbije, ratnohuškačku bečku štampu, intelektualce, koji su izdali poziv intelektualca podržavanjem nemačkog nacionalizma odnosno habzburškog imperijalizma. Ovo je pokazano analizom „Poslednjih dana čovečanstva“. No, i pored toga, dok je među hrvatskim jugoslovenski usmerenim intelektualcima bilo iskrenih Krausovih poštovalaca dotle je među Srbima skoro sasvim izostala pažnja prema ovom darovitom antiimperijalisti i antinacionalisti koji je simpatisao srpske i jugoslovenske težnje uprkos tome što to nije bilo nimalo popularno u sredini u kojoj je živeo i radio. Štaviše, interesovanje za Krausa i danas je življe u Hrvatskoj no u Srbiji. Stoga je cilj ovog članka da ponudi objašnjenje izostanka interesovanja srpskih intelektualaca za Krausa. U suton socijalizma, nacionalistička provincijalnost većine srpskih intelektualaca, a kod jednog dela i razularena ratobornost, doprinela je potpunom previdu obimnog, intelektualno zahtevnog i beskompromisno pacifističkog i prema sopstvenoj naciji kritički usmerenog dela Karla Krausa. Istovremeno, antinacionalistička i pacifistička usmerenost pojedinih intelektualaca uticala je na obraćanje pažnje samo na pomenute aspekte Krausovog dela, ali i na previd aktuelnosti njegove kritike imperijalističkih težnji svenemačkih krugova Austrije i Nemačke.*

KLJUČNE REČI: *Kraus, Srbi, Habzburška monarhija, imperijalizam, nacionalizam, pacifizam.*

ABSTRACT: *The paper explores relations of both Serbian nationalist and anti-nationalist intellectuals towards Karl Kraus' work. Analysis of the "Last days of*

mankind“ shows that Kraus wrote satires against ruling circles of the Habsburg Monarchy, demanded its reorganization, and even its destruction. He mostly ridiculed the top circles of the Habsburg Monarchy and German Reich, and unmasked their war plans against Serbia. He ridiculed warmongering Viennese press, intellectuals, who betrayed their vocation by supporting German nationalism and Habsburg imperialism. Whereas some of the most distinctive Croatian Yugoslav-oriented intellectuals in the aftermath of WWI highly respected Karl Kraus, Serbian intellectuals have almost utterly neglected this talented non-conformist, who sympathised with Serbian and Yugoslav tendencies despite their unpopularity in his own surroundings. Furthermore, interest for Kraus is much more visible in today's Croatia than in Serbia. The paper's goal is to offer an explanation of lack of interest for Kraus among Serbian intellectuals. In the twilight of socialism, majority of them showed nationalist parochialism, and a part of them expressed even unbridled warlike attitude, which contributed to thorough neglect of Kraus' voluminous, intellectually demanded and uncompromising pacifistic work. At the same time, anti-nationalist and pacifistic intellectuals were prepared to pay attention only for such aspects of the Kraus work, while they have neglected other aspects such as his criticism of pan-German imperialist tendencies recognizable throughout the short 20th century.

KEY WORDS: *Kraus, Serbs, Habsburg Monarchy, imperialism, nationalism, pacifism.*

Uvodne napomene i istraživačka pitanja

Ovaj rad je prilog sociologiji intelektualaca. U žiži interesovanja je Karl Kraus, koji se približava idealnom tipu slobodno-lebdećeg intelektualca (Mannheim 1979: 137–8) i prijem njegovog dela u srpskoj intelektualnoj publici u poslednjih stotinak godina.

Kraus, Jevrejin koji je par puta menjao svoju veroispovest, bio je kritičan prema Jevrejima u Austro-Ugarskoj i prema samoj Habzburškoj monarhiji, njenom plemstvu i buržoaziji. Ovaj društveno neukorenjen misaoni čovek nije morao da radi za platu, pošto je, kao i mnogi drugi intelektualci tog doba (Mannheim 1979: 138), blagodareći bogatome ocu, bio rentijer (Soklić 2020). Ova društvena neukorenjenost potencijalno ga je činila kadrin da sagleda celinu tadašnjeg društva i nepristrasno o njoj javno sudi. No, i na njegovom primeru je potvrđena misao Karla Manhajma da su intelektualci „kroz njihovo beskućništvo u našem društvu najizloženiji neuspehu“ (Mannheim 1979: 142) jer je, uprkos finansijskoj nezavisnosti, izdao poziv intelektualca neposredno posle srčanog udara (1934) i dve godine pre smrti, priklonivši se, u strahu od nemačkog nacizma, austrijskom fašizmu Engelberta Dolfusa (Engelbert Dolfuß) (Iggers 1967: 136). Nikako nije reč o organskom intelektualcu, u gramšijanskom smislu te reči, vezanom za neku društvenu klasu i politički pokret, iako je postojala simpatija za radništvo, a u jednom delu njegovog života za austrijsku socijalnu demokratiju, pa i za ličnosti vodećih nemačkih komunista, već je reč o tipičnom tradicionalnom intelektualcu, koji je, uvek kritičan prema

kapitalizmu i liberalizmu, lutao od konzervatizma do socijalne demokratije, dok je život okončao privezan za Dolfusov fašizam (Binder 2001; Iggers 1967). Istraživačka pažnja je usmerena na analizu onih mesta u Krausovoj obimnoj drami „Posljednji dani čovečanstva“ koja se odnose na Srbe i druge neprijatelje Habzburške monarhije, te na skoro potpuno odsustvo prijema Krausovog dela, kao i moguće razloge za to, među srpskim intelektualcima.

U prvom delu rada izlažu se osnovne pojedinosti iz života i javnog delanja Karla Krausa. Predstavljene su njegove fizičke, psihičke i društvene osobine i opisana živa publicistička i nepokolebljiva polemička aktivnost. U drugom delu rada analizira se samo segment Krausovog remek-dela „Posljednji dani čovečanstva“: kritika rata, habzburškog i nemačkog imperijalizma i nacionalizma društvene elite, ali i širokih društvenih slojeva, njihovog odnosa prevashodno prema Kraljevini Srbiji, a zatim i prema drugim neprijateljima, te blagonaklon stav Krausa prema Južnim Slovenima uopšte i posebno prema Srbima.

Sledi analiza *Srpskog književnog glasnika* (1901–14; 1920–41) i *Nove Evrope* (1920–41), dva najuglednija časopisa u kojima su srpski intelektualci jugoslovenske usmerenosti objavljivali radove pre Prvog odnosno između dva svetska rata, jer se pretpostavlja da je neko od njih tu morao nešto objaviti o Krausu i nekim aspektima njegovog dela, ali da je to možda promaklo Obradu Saviću, koji se bavio prijemom Krausovog dela u Jugoslaviji. Osnovna istraživačka pitanja su: a) zašto pomen ovog dela skoro sasvim izostaje u nacionalističkoj srpskoj inteligenciji; b) zašto se Krausov antiimperijalizam previđa kod srpskih intelektualaca koji su Krausa opazili i njegovim delom se ozbiljno bavili, kao što je Obrad Savić, dok se raspravlja o Krausovom odnosu prema psihoanalizi i prijemu njegovog dela u Jugoslaviji, iako je zapravo reč o prijemu u hrvatskoj intelektualnoj javnosti.

U odgovoru na ova pitanja primenjuje se kritičko-ideološki pristup sociologije saznanja, gde se saznanje stvarnosti i praktičan odnos prema njoj dovode u vezu s idejno-političkim stanovištem intelektualaca, a potomje povezuje s njihovim društvenim položajem odnosno privrženošću određenim društvenim grupama, te njihovim interesima i vrednostima. Nacionalistima verovatno smeta Krausov načelni pacifizam i kritički stav prema nacionalizmu i patriotizmu, pa ga stoga ne primećuju, uprkos činjenici da je bio blagonaklon prema srpskoj naciji i veoma oštar kritičar habzburškog imperijalizma i nemačkog nacionalizma. Liberalni kosmopoliti i antinacionalisti cene Krausa upravo zbog bezuslovnog pacifizma i kritike nacionalizma, dok sasvim zapostavljaju njegovu kritiku imperijalizma, pošto bi onda morali da donekle koriguju sopstveno viđenje ratova za jugoslovensko nasleđe.

Fizičke, psihičke i društvene osobenosti Karla Krausa

Karl Kraus je rođen 1874. u Jičinu, varoši s „posebno jakom češkom nacionalno-kulturnom tradicijom“. Od rođenja krhkog zdravlja, imao je problem s kičmom i kretanjem, pa je bio nesposoban za vojsku. Otac Jakob, koji je poticao iz siromašne češko-jevrejske porodice (Zimon 2001: 251) – „pametni“ industrijalac, koji se obogatio zapošljavajući „zatvorenike obližnjega zatvora za

malu zaradu“ (Iggers 1967: 136, 198) – kada je dečak imao dve godine, preselio se s velikom porodicom u Beč. Karl Kraus je docnije shvatio da u središtu Habzburškog carstva „novac nipošto nije bio odlučujući faktor, trebalo ga je imati, on je za društvenu afirmaciju bio neophodan, ali je morao imati pečat plemstva“ (Zimon 2001: 251). Studirao je pravo, pa filosofiju i germanistiku, ali nije diplomirao. Pokrenuo je 1899. časopis *Die Fackel* (Baklja) (Stojšin 2001: 430) koji predstavlja neprocenjivo vrednu „kritičku enciklopediju javnog života srednje Evrope“ za istoričare kulture (Tims 1989: 15).

Pomenuti podatak o porodičnom poreklu i očevom načinu bogaćenja uslovio je suštinski osećaj društvene neukorenjenosti moralno osetljivog i osećajnog Karla Krausa, u jednom duboko raslojenom društvu kojim je vladao savez plemstva i buržoazije, oličen u Francu Jozefu, još od revolucionarne 1848. (Zimon 2001: 252). Stoga se kod Krausa rano razvila odvratnost prema kapitalistima, a u Jevrejima je video – judaizam napušta 1899, ostajući konfesionalno neopredeljen do 1911, kada ćutke prelazi u katoličanstvo (Fild 2001: 220; Stojšin 2001: 431), koje 1922. javno napušta „prevashodno zbog antisemitizma“ (Vajgel 2001: 69) – nosioce kapitalističkog duha bogaćenja po svaku cenu. Pa ipak, premda ga je Teodor Lesing (Theodor Lessing) u knjizi iz 1930. *Selbsthass (Mržnja prema sebi)* smatrao „najblistavijim primerom mržnje Jevreja prema sebi“ (cit. pr. Iggers 1967: 174), Kraus je samo kritikovao mane za koje je smatrao da su rasprostranjene u narodu kojem je pripadao, a ono što je uistinu mrzeo jeste kapitalistički duh koji stavlja profit iznad čoveka. Utoliko je ova „mržnja prema sebi“ zapravo velikim delom u skladu sa starozavetnom proročkom tradicijom, što su uočili i Krausovi savremenici (Zimon 2001: 251; Iggers 1967: 189), jer i on je poput proroka bio sklon oštroj kritici sunarodnika, ali i drugih, u cilju njihovog poboljšanja.

O Krausu je Hans Kon (Kohn) napisao da se nigde nije mogla naći „slična književna, kulturna i moralna ličnost tog vremena“. Ovaj „veliki posvećeni pisac“ i „apokaliptički moralista“, kao i „majstor satirične pogrde i nemačkog jezika“ imao je mnogo obožavalaca u Beču svojega doba (Kohn 1967), pa je mogao da „napuni i Veliku koncertnu dvoranu“ s 2000 mesta (Knepler 1989: 18). *Die Fackel* je prodavan i u 30 000 primeraka, veoma brzo po pojavljivanju, a moguće je da je i nakon I svetskog rata imao približan tiraž (Knepler 1989: 18), premda Vaserman navodi da je procenjivan na između 8,5 i 10 000 primeraka (Wasserman 2014: 17). Ovaj „nepokolebljivi cinik svjetske literature“ (Kaneti 2001: 141) snažno je uticao na niz značajnih stvaralaca u filosofiji, nauci i umetnosti (Savić 2001).

„Poslednji dani čovečanstva“: „stub srama čovečanstva, a posebno austrijskog i nemačkog čoveka“ (Šot 2001: 65)

Poslednje dane čovečanstva, dramu koja je najvećim delom nastala tokom Prvog svetskog rata i objavljena u *Die Fackel*, Kraus je smatrao svojim najznačajnijim delom (Iggers 1967: 15). No, nije taj žustri polemičar „najveću polemiku vodio, ni protiv jednog čoveka, već protiv rata“ i to ne samo u ovoj drami, već i u drugim svojim delima (Kohn 1966: 84). Satirična drama nastajala

je tokom sedam godina „od veljače 1915. do sredine 1922, kada je knjiga objavljena u cjelovitom obliku“; Kraus je „filigranski brusio svoj magnum opus, bez kojega ne bi bilo zamislivo ni Piscatorovo političko, ni Brechtovo epsko, ni dokumentarno kazalište Petera Weissa“ (Duhaček 2015).

Posebno je kritičan bio prema predratnoj balkanskoj politici *K und K* monarhije. Smatrao je veoma pogrešnom podršku Milanu Obrenoviću, kojega je prozivao kao moralno izopačenog i politički nepouzdanog čoveka, oglašujući se o pretnje srbijanskog poslanstva u Beču da će ga tužiti. Kritikovao je austrijske liberalne i *Neue Freie Presse* (NFP) koji su srbijanskog kralja podržavali iz imperijalističkih razloga. Izveštavao je o gladovanju u Bosni i Hercegovini, temi koju je uticajni dnevnik izbegavao. Raširenost sujeverja i primitivnosti među balkanskim Slovenima smatrao je dokazom da kulturtregerka zapravo nedovoljno radi na obrazovanju svojih slovenskih podanika. Optuživao je vlast da stvara mržnju između Nemaca i Slovena, iako je rasna čistota jedna iluzija, a nosioce slovenskog nacionalizma nalazio je među onima s nemačkim prezimenima (Iggers 1967: 138–9). Štaviše, već je 1899. primetio da Austro-Ugarsku možda treba raspustiti, premda se više nadao federalizaciji koju je zagovarao Franc Ferdinand (Binder 2001: 179), jer ona postoji samo po zakonu inercije, pa je pokazivao razumevanje za samoopredeljenje nenemačkih nacija, a naročito potlačenih Južnih Slovena (Iggers 1967: 140–1). No, to je bio izuzetak, jer kritikovao je nacionalizam u načelu, a naročito nemački i jevrejski, pa je i njegov defetizam bio „nacionalnog, naime, planetarnog tipa“ (Benjamin 2001: 123). Patriotizam je smatrao „osobinom koja se javlja kod svih ratobornih nacija“, te je pisao da će jednom kada se to prizna možda biti moguće međusobno opštenje (Iggers 1967: 140). Posle Prvog svetskog rata pokazivao je naklonost prema Čehoslovačkoj, a Masarika je cenio i u Habzburškoj monarhiji (Iggers 1967: 141). Gajio je simpatije i prema Republici Austriji i liberalnom uređenju, ali na ciničan način, pošto je početkom 1917. smatrao da u jednoj republici, iako ljudi ostaju po prirodi rđavi i glupi, možda postoji mogućnost poboljšanja stanja, dok monarhija mora „kako bi uopšte postojala“ da ih učini još rđavijim i glupljim (Iggers 1967: 141).

Kraus je razotkrivao mešavinu operetskih i ratnohušakačkih elemenata u bečkoj javnosti, pa je već 1912. u „Baklji“ predviđao: „Jedna kultura opereta povremeno proklamuje i ratno oduševljenje. Njeni najamnici su oni koji pišu. Radi se o subjektima koji su potpuno lišeni odgovornosti i koji danas lansiraju premijeru a sutra rat (F 363–65, 1912, 71) (cit. pr. Tims 1989: 17).“ Na taj način je razotkrivena funkcija koju su intelektualci „Kakanije“, kako je *K und K* monarhiju, preplicući ironiju i nostalgiju, nazivao drugi veliki predstavnik bečke *moderne* Robert Muzil, imali u prelazu iz banalno-operetskog u ratoborno stanje duha.²

„Poslednji dani čovečanstva“ je razorna satira u dramskom obliku Habzburške monarhije, njenih vodećih krugova, političara, kapitalista, intelektualaca i naročito novina, njihovih vlasnika, ratnih dopisnika, naposletku i društva. Nisu pošteđeni ni svenemački ni cionistički nacionalizam, ali ni imperijalizam habzburške državne i intelektualne vrhuške. Autor izričito opisuje prirodu svog spisateljskog postupka

2 Muzil na jednom mestu piše: „(...) upravo oni duhovno najotmeniji Kakanijci, koji su se osećali kao naslednici i nosioci slavne od Betovena do operete vodeće kakanijske kulture, smatrali su sasvim prirodnim savezništvo i bratstvo s Nemcima iz Rajha koje niko nije mogao trpeti“ (Muzil 2007: I: 36-37).

i gorkog humora: „Humor je tek sebi upućen prijekor nekoga tko nije pomahnitao pri pomisli na to da je zdrave pameti pregrmio svjedočanstvo tih dogodovština. (...) Najnevjerovatnija djela u kojima se ovdje izvještava doista su se dogodila; samo sam slikao ono što su činili. Najnevjerovatniji razgovori koji se ovdje vode bili su doslovce izgovoreni; najzvučnije su imišljotine citati“ (Kraus 2015: VII-VIII). Uistinu, Kraus je, kao građu za svoje književno-istorijsko delo, koristio novinske uvodnike, feljtone, ratne izveštaje, službene dokumente, na bečkim ulicama i u gostionicama zabeležene razgovore, uklapajući ih u neverovatne i apsurdne političke dijaloge i garnirajući sve to satiričnim pesmama.

„Ipak, njegove zabilješke vlastitih doživljaja i zapažanja djeluju autentično, ponajprije zbog savršena reproduciranja govornoga jezika u svim njegovim nijansama, što posebno do izražaja dolazi u primjeni bečkog i berlinskog dijalekta te specifičnoga žargona bečkih Židova.“ Doista je citiranje „osnovni Krausov polemički postupak“, a citati pokazuju da se u Berlinu i Beču govorilo u ratnim danima u frazama, dok je Kraus „svu svoju energiju usredsredio na borbu protiv fraze“ (Bobinac 2015; Benjamin 2001: 121, 135).³ Naime, fraza je jezički izraz misaone banalnosti, tj. odsustva mišljenja, putem koje se postojeća stvarnost predstavlja kao jedino moguća, pa je razobličavanje fraza početak dubljeg razmišljanja i moguće promene stvarnosti. Citati u „Baklji“, primetio je Valter Benjamin (Walter Benjamin), nisu samo „kulturno-istorijski dokumenti“, nego i sredstvo „demaskiranja“ Krausovih protivnika (Benjamin 2001: 127; Kohn 1966: 304).

Kada je reč o Habzburškoj monarhiji, Kraus uočava protivrečnost njenog položaja između starog imperijalnog, ali feudalnog i delom kvazi aristokratskog nasleđa, i novih imperijalističkih ambicija u kapitalističko-oligarhijskom sistemu tadašnje Evrope: „Htjeli smo svjetsko tržište osvojiti u viteškoj opremi – morat ćemo se zadovoljiti lošijim poslom, prodavati je na vašaru drangulija“ (Kraus 2015: 559).

Krleža je zabeležio da je Kraus ostao „izoliran od bečke sredine i dosljedno razuman“, te nije „nasjeo nijednoj laži ratnog zbivanja (...) Svi najstrašniji simptomi nepatvorene stvarnosti odražavahu se u lažima dnevne štampe, i baš tu laž dnevne štampe, taj nerazmjer između tragike onih, koji umiru na ratištima, i novinarskog govora, kojim se to umiranje pretvara u dobit izvanrednog izdanja, tu laž otkrio je Karl Kraus kao najveću laž takozvanog 'junačkog velikog vremena' (...) Ako se u Beču našao netko, tko je spasio intelektualnu čast toga fatalnoga grada u sveopćem ludilu, to je bio urednik 'Baklje', časopisa, koji znači kulturnohistorijski spomenik posljednjih dvadeset godina franciskojezefinizma.“ (Miroslav Krleža, „Karl Kraus protiv lažnih ratnih zbivanja: Posljednji dani čovječanstva, opet“, 27. IX 2018, <https://www.xxzmagazin.com/posljednji-dani-čovječanstva-opet>, pristupljeno 24. IV 2020).⁴

3 Zaista, već je u prvom broju „Baklje“ stajalo ono čega će se Kraus tokom celoga života dosledno pridržavati: „Ono što je ovde planirano nije ništa do isušivanje jedne velike močvare fraza“ (*Die Fackel*, I *Anfang* April 1899, 1, cit pr. Iggers 1967: 198).

4 Pod ovim nazivom krije se zapravo prvi Krležin esej o Krausu „Karl Kraus o ratnim stvarima“, koji je osvanuo 1929. u *Hrvatskoj reviji* (11/1929), dok se drugi, znatno opsežniji, u obliku

Kraus je naglašavao da čisti „ispred svojih vrata“, tj. kritikuje državu kojoj pripada, a drugima ostavlja da čiste ispred njihovih: „Moje domoljublje – upravo drukčije od domoljublja patriota – ne bi podnijelo to da prepusti posao nekom neprijateljskom satiričaru. To je određivalo moje držanje tijekom rata. Ja bih nekom engleskom satiričaru koji bi nas s pravom smatrao nemogućima savjetovao da se satirički potruži oko prilika svoje vlastite zemlje“ (Kraus 2015: 423). Ovim stavom jasno je naznačen u etičkom pogledu nadmoćan antinacionalistički stav austrijskog satiričara, ali je u njemu verovatno i odgovor na istraživačko pitanje zašto se srpski nacionalisti nisu bavili delom ovog darovitog satiričara koji im je pokazivao svoju naklonost, kao i zašto su mu, doduše relativno skromnu, pažnju poklanjali domaći kritičari srpskog nacionalizma. Pomenuto čišćenje svog dvorišta već sam početak „drame“ odlično ilustruje:

„Prodavač novina: Posebno izdaaaanjeeeee!⁵ Ubojstvo prestolonasljednika! Počinitelj v reštu!

Šetač (svojoj ženi): Fala bogu, nije Čifut.

Njegova žena: Hodi doma. (*Odvuče ga.*)

Drugi prodavač novina: Posebno izdaaaanjeeeee! *Neue Freie Presse!* Krvavi čin u Sarajevu! Počinitelj Srrrrbiiiiin!“ (Kraus 2015: 3).

Kraus, svestan moći bogatih bečkih Jevreja, ali i svih predrasuda koje je austrougarska sredina uopšte, a bečka naročito (autor je pomenuo činjenicu da je bečki gradonačelnik Karl Liger, otrovni antisemita, umro, što se dogodilo 1910, pa je ironično zaključio da će konačno i Moric Benedikt „moći progovoriti slobodno“), gajila prema Jevrejima, opisao je olakšanje jednog Jevrejina što atentator nije jedan od njih. Uloga žrtvenog jarca nametnuta je Srbima u jednom društvu ogrezlom u licemernu ratobornost, koju je u široj javnosti potpaljivao upravo pomenuti Benedikt (Moriz Benedikt 1849–1920), suvlasnik i urednik *NFP*-a, „najmoćnijih bečkih dnevnih novina s utjecajem na sva područja ondašnjega političkog i duhovnog života“ (Kraus 2015: 6, 662), ali i vodećih liberalnih novina⁶ (Bobinac 2015) za koje je na početku svoje karijere i sam Kraus pisao (Iggers 1967: 1).

Funkcionalna zamena „žrtvenog jarca“ zarad dokazivanja sopstvenog patriotizma donela je ploda, jer su 50-godišnjicu izlaženja *NFP*-a čestitali brojni moćnici i uglednici: „Bedem njemačkoga slobodarskog mišljenja, ćudoređa i obrazovanja, nije to mala stvar, koja tu sve imena čestitaju – samo si to pogledajte

nekrologa, pojavio 1938. pod naslovom „Uspomeni Karla Krausa“. Prvi članak je u nemačkom prevodu Kraus objavio u „Baklji“ 1930, napominjući da je reč o „važnom svedočanstvu iz inostranstva“, pa je u nekoliko navrata čitao delove ovog članka na svojim javnim nastupima (Bobinac 2015).

5 Produženje poslednjeg sloga nemačke reči *Ausgabeeee* (izdanjeeeee) izražava onomatopeju blejanja (Kraus 2015: 569).

6 *Neue Freie Presse* nisu spadale u najtiražnije novine u Habzburškoj monarhiji (Keisinger 2014), ali su bile važne zbog veza s vodećim političkim i kapitalističkim krugovima i zbog toga što ih je intelektualna publika čitala. Otuda i Krausov naglašeni interes za njihov ratnohuškački doprinos. Današnje najuglednije austrijske novine *Die Presse* nastavljaju tradiciju *NFP*-a (Iggers, 1967: 119).

– uuu – čekajte – tri, četiri, pet punih stranica. Svi se natječu da mu čestitaju, oni iz najviše vrhuške ne ženiraju se.“ Ironično se dodaje: „A Berchtold je nula? Jučer osobno čestitao!“, našta sledi odgovor: „Ma šta Berchtold? Weiskirchner⁸! (...) najveći antisemit! On mu čestita s iskrenim osjećajima. (...) Zbilja lijepo, tko to piše, „*Neue Freie Presse* je molitvenik svih obrazovanih“ (Kraus 2015: 62–3).

Kraus je prevashodno bio ubeđeni pacifista, pa je stoga razumeo engleski predlog da Austro-Ugarska okupira Beograd kao jemstvo da će Srbija ispuniti sve obaveze koje je prihvatila iz Berhtoldovog ultimatumu. No, Berhtold, obuzet idejom da Srbiju treba vojno poraziti, poniziti i staviti pod nadzor Habzburške monarhije – u čemu nipošto nije bio usamljen ni u bečkim vodećim krugovima⁹ ni u široj javnosti (Mitrović 2011: 40–1) – to je sakrio. Otuda Krausov komentar: „Engleska je naime zbilja htjela 'lokalizaciju' kojoj se i Austrija na drugi način nadala, zbog čega je dala da se jedini časnici ovog rata imenuje 'Lažljivi Grey'¹⁰“ (Kraus 2015: 335). Zaista, Kraus je dobro bio obavešten, jer o tome su docnije pisali poznati nemački (Fischer 1967: 71), američki (Fromkin 2004: 226), pa i srpski istoričari (Ković 2015). Štaviše, plan o zauzimanju Beograda predložio je i nemački car Vilhelm II, razočaran pomirljivim odgovorom Srbije na ultimatum, pa je smatrao da je potrebno samo „privremeno okupirati delove Srbije“ kao jemstvo Austriji da će Srbija sprovesti sve što je iz ultimatumu prihvatila. No, ovaj carev predlog su nemački vodeći političari i oficiri, željni rata, takođe krili, svesni da slično rešenje predlažu Velika Britanija i Italija, pa su umesto toga huškali *K und K* monarhiju na rat (Ković 2015; Fromkin 2004: 225; Fischer 1967: 71–72). Da je tako nešto prihvaćeno, Srbija bi dodatno bila ponižena, Prvi svetski rat privremeno izbegnut, a jugoslovenski nacionalistički snovi, pa ni uži srpski, možda se nikada ne bi ostvarili. Da li je slučajno da o

7 Leopold Berchtold (Leopold Berchtold 1863-1942) bio je 1912-15. ministar spoljnih poslova Austro-Ugarske, koji je formulisao ultimatum Srbiji s idejom da bude odbijen, kako bi se dobio izgovor za rat (662). O Berhtoldu je Kraus pisao kao o „sumanutom kicošu“ i pozeru koji je „svijet otjerao u rat“, pa je priložio i fotografiju ovoga u uniformi, neposredno snimljenu posle ultimatumu, uzetu „iz zločinačkog albuma svjetske povijesti“ (Kraus 2015: 333-4, 663). U knjizi se odmah na sledećoj stranici, posle fotografije Berhtolda (Kraus 2015: 664), nalazila fotomontaža Morica Benedikta pred Parlamentom, objavljena u časopisu *Die Fackel* još 8. VII 1911, čime je Kraus jasno pokazao koga je (kao personifikacije čitavih struktura) u *K und K* smatrao najodgovornijima za izbijanje rata i rasplamsavanje mržnje. O njemu kaže: „On je samo odgovorni urednik svjetskog rata. On je samo novinski izdavač, pa ipak trijumfira nad našom duhovnom i ćudorednom čašću. Samo njegova melodija odnijela je više žrtava od rata što ga je probudila i razjarila. Zaglušujući ton koljačkog bankara koji je svijetu zaderao po džepu i po grlu elementarna je patnja te krvave akcije (...) Od toga jezika u kojemu se rabijatno probija starožidovski smisao novonjemačkog djelovanja kod mene umire jedan stari pretplatnik“ (Kraus 2015: 419).

8 Rihard Vajzkirchner (Richard Weiskirchner 1861-1926) gradonačelnik Beča 1913-1916 (Kraus 2015: 676).

9 Mitrović je „sigurno“ najratobornijim u „austro-ugarskim vodećim krugovima“ smatrao načelnika generalštaba Konrada fon Hecendorfa (Conrad von Hötzendorf 1852-1925) (Mitrović 2011: 26).

10 Edvard Grej (Edward Grey 1862-1933), jedan od vođa britanskih Liberala i ministar spoljnih poslova Ujedinjenog Kraljevstva 1905-16. (Viscount Grey of Fallodon, *Twenty-five years 1892-1916*, <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.69224/page/n31/mode/2up>, pristupljeno 4. VIII 2020).

ovoj činjenici domaći historičari retko raspravljaju, a i kada to učine, onda se ljute na nepouzdanost britanskih saveznika, odnosno na njihovu spremnost da prave sporazume s drugim velikim silama na uštrb malih zemalja?¹¹ Naravno, šira javnost Srbije o ovoj važnoj epizodi ne zna ništa. Svakako, i u ovakvim detaljima leži razlog nezainteresovanosti srpskih nacionalista za Krausovo delo.

Iz razgovora dvojice aristokrata iz Ministarstva spoljnih poslova (Kraus 2015: 44–6) bilo je jasno raspoloženje viših krugova Habzburške monarhije. Izmišljeni napad na Kovin bio je izgovor za agresiju na Srbiju. Vladalo je uverenje da će rat biti kratkotrajan i lokalnog domašaja, pa jedan diplomata veli da će trajati dve-tri nedelje, a drugi dva-tri meseca: „Pa što, sa Srbijom ćemo svršiti igrajući se, igrajući se, dragi moj – vidjet ćeš kako se dobro tuku naši ljudi“ (Kraus 2015: 44).

Ovaj koliko neprijateljski toliko arogantni stav prema jednom siromašnom neprijatelju, dobijao je neretko ubilačku energiju kada je bio neposredno suočen s nekim Srbinom bilo u Habzburškoj monarhiji bilo u Kraljevini Srbiji. O tome svedoči opis linča dvorskog brice Marka Radojičića, koji se dogodio 3. avgusta 1914:

„Svjetina: Dole! Sve da smoždimo!

Jedan (koji nastoji smiriti): Al ljudi, pa človek niš ni napravil!
Prodavač violina pokraj njega, taj ga mrzi –

Prodavač violina (harangira svjetinu): On je Srbin! Kriv je za jednu izjavu. Protiv jedne visoko stojeće osobnosti! Čul sem vlastitim ušima!

Frizer (kršeći ruke): Ja sam nevin – ja sam dvorski frizer – pa gdje bi meni palo na pamet –

Drugi iz svjetine: Pa po imenu se vidi da je Srb, kresnite ga sapunjarom po tikvi –

Treći: Nasapunjajte ga! Dole! Dole srpski grlosjek!

Svjetina: Dole-! (Razvaljuju lokal.)“ (Kraus 2015: 48).

Glasovi razuma u opštoj nacionalističkoj pomami ne vrede mnogo. Nije pomogla čak ni relativna blizina dvoru. Etnički stereotip „grlosjek“ pravdao je svako delanje protiv onoga ko je imao nesreću da bude etnički povezan s onima koji su *a priori* neprijatelji.

U sledećem prizoru, susreću se poznati historičari Fridjung (Heinrich Friedjung 1851–1920)¹² i Brokhauzen (Carl Brockhausen 1859–1951, profesor ustavnog i upravnog prava), koji prvo hvale civilizovanost Bečlija, a onda pravdaju prethodno opisani linč. Kraus je i ovde sarkastično sve povezao s Fridjungovom sklonošću da se služi krivotvorenim dokumentima i naposljetku uveo antisemitizam u igru povezujući ga s antisrpsvom. Uzgred, o historičarima je imao loše mišljenje: „Šta je jedan historičar? Onaj koji piše preterano rđavo, pa ne bi mogao da radi za dnevne novine“ (Iggers 1967: 88).

11 Od domaćih historičara, koliko je autoru ovih redaka poznato, samo je Miloš Ković nedavno posvetio kraću naučnu studiju o Grejovoj „Halt in Belgrade“ inicijativi (Ković 2015).

12 Kraus se na satiričan način bavio Fridjungom i ranije, pa Edvard Tims veli: „Za razliku od Volterovog izmišljenog doktora Pangalosa, u Krausovoj satiri je figura koja se odlikuje glupim naklapanjima stvarno postojeći profesor Fridjung“ (Tims 1989: 15).

„Brockhausen: Upravo sam danas za *Presse* uz ovu temu priložio primjerenu napomenu koja osvjedočenom logikom od samog početka odbija usporedbu našega naroda s francuskom ili engleskom svjetinom. (...) Svakako se na bečkim ulicama nikad nije učinilo čujnim kreštavo deranje jeftina bukačkog patriotizma. Ovdje se nije rasplamsao prolazni plamen jednodnevnog oduševljenja. Ova je stara njemačka država sebi od početka rata prisposobila najljepše njemačke pučke kreposti: žilavo samopouzdanje i duboko nutarnju vjeru u pobjedu dobre i pravedne stvari. (...)

Friedjung: Doista, valjano gledišće, gospodine kolega, koje upravo pogađa kao iz knjige i govori ravno u sridu. (...) Uh, gle – tu bismo odmah imali primjer! Patriotski razjarena svjetina koja na potpuno odmjeren način daje izraz svojim čuvstvima, *suaviter in re, fortiter in modo* (blago u činu, odvažno u načinu, što je obratno od lat. izreke *suaviter in modo, fortiter in re*, prim. pr.), kako to priliči bečkoj tradiciji. (...)

Brockhausen (suspregnuto): Meni se ipak čini –

Friedjung (suspregnuto): Pa ipak je čudno –

Brockhausen: Mili su dobri ljudi pravo glasni –

Friedjung: U svakom slučaju glasniji nego što dolikuje tradiciji –

Brockhausen: Ne smije se previdjeti pravedni povod njihove uzbuđenosti. (...)

Friedjung: Ali gle, svi vjerovatno hoće u onu brijačnicu, to je dvorski frizer, a naivna pučka duša vjerovatno misli da je –

Povici iz svjetine: 'Ovog smo stukli!' 'Rrrč – sredi ga!' 'Srpski pas sumnjivi!' 'Zdaj pak more brijat Srbe na suvo!' 'Spužvu odnesem mojoj staroj!' 'Sve sam parfeme spasil!' 'Daj sim par!' 'Isusek, lepi beli mantil!' 'Idi, posudiš mi flašu z špricom!' 'Kaznio Bog Englesku!'¹³ 'Fakin nam je zdimil!'

Prodavač violina: Pa kaj vam nisem rekel! To je veleizdajnik je to!

Brockhausen: Svjetina je uzrujana i s pravom misli da je opet na tragu nepodopština srpskih veleizdajnika.

Friedjung: Ipak je čudno kako narod ima fini njuh spram napada na neokrnjene posjede kraljevstava i zemalja zastupljenih u Carevinskom vijeću. Veoma bih se morao prevariti kad se kod ovog frizera ne bi zatekli dokumenti u vezi s onom velikosrpskom zavjerom Slovenskog juga kojoj sam već 1908. ušao u trag.

Brockhausen: Jedino mi se forma čini ponešto sumnjivom.

Svjetina: Tražite ga! Razbijte ga! Dole Srbija!

Friedjung: Možda bi ipak bilo uputno, gospodine kolega, da s obzirom na s pravom uzrujanog prodavača violina u širem luku umaknemo

13 Kletvu je izumeo Ernst Lisauer (Ernst Lissauer 1882-1937), nemački dramatičar, pesnik i novinar čiji su stihovi iz „Pesme mržnje protiv Engleske“ (*Hasslied gegen England* – Iggers 1967: 131) dostigli veliku popularnost i poslužili ratnoj propagandi (Kraus 2015: 30, 669).

ovom očiglednom protuslovlju povijesno overene činjenice da bečko stanovništvo nije sklonu kreštavom deranju jeftina bukačkog patriotizma.

Povici iz svjetine: 'A kaj očeju ta dva Čifuta tam?' 'I oni zglediju kak dvojica z Balkana!' 'Još im samo kaftan fali!' 'To su Srbi!' 'Dva Srbina!' 'Veleizdajnici!' 'Da ih stučemo!'" (Kraus 2015: 48–50).

Prema tome, dvojica dvorskih historičara jevrejskog porekla, bez ikakvog moralnog integriteta i intelektualnog autoriteta, ali pripadnici društvene elite, izdajnici poziva intelektualca, izvrgnuti su ruglu u gornjem navodu. Fridjung, poznat po upotrebi krivotvorenog dokumenta, koji je trebalo da tereti Hrvatsko-srpsku koaliciju u Habzburškoj monarhiji i časopis *Slovenski jug* u Kraljevini Srbiji, u aferi koja je po njemu nazvana, sada je s uživanjem posmatrao linč i nacionalizmom pravdanu pljačku imovine jednog čoveka koji je imao nesreću da je poreklom Srbin. Čak ni jasan prizor koji protivno govori onome što očevici očekuju da vide nije dovoljan da oni izmene, ako ne i napuste, stereotipe o neprijatelju. No, kada je njihov izgled, tek nešto tamnije puti, ratoborna gomila povezala sa semitskim arhineprijateljem, a zatim i sa srpskim, došlo je do komične bežanije s mesta jedne ljudske tragedije.¹⁴

Kraus je, međutim, bio kritičan prevashodno prema nemačkom ratobornom nacionalizmu i stereotipima prema neprijateljima. U jednom od brojnih dijaloga „Optimista“ i „Gundala“ – gde je prvi ili stereotipizirani Nemačkan ili građanin Habzburške monarhije, a „Gundalo“ Krausov *alter ego* – potonji kaže: „Trebalo bi se postupno naviknuti na to da se ono što nazivamo britanskim jalom, francuskim revanšizmom i ruskom grabežljivošću shvati kao averzija prema odsječnom koraku znojnih njemačkih nogu“ (Kraus 2015: 139–140).

Pomenuta ksenofobija imala je rusofobične (u školama se učila pesma Ruska smrt *Russentod* – Iggers 1967: 131), anglofobične, frankofobične, italofobične i srbofobične oblike. No, Kraus je uočio prezir Nemaca i prema njihovim balkanskim saveznicima. Tako je, povodom banketa novinskih urednika u Sofiji koji je priredio nemački ambasador grof Alfred fon Oberndorf (Alfred von Oberndorff 1870–1963), izvrgao ruglu banalni govor grofa o borbi nemačke diplomatije i štampe „za istinu“, koji je oduševio banalnostima sklone urednike novina, ali je razotkrio i, današnjim rečnikom kazano, balkanistički diskurs, jer u jednom trenutku jedan od njih, misleći na Bugare, pominje „trule balkanske tipove“ (Kraus 2015: 379–80).

Koliko je bila duboko ukorenjena stereotipizacija izvesnih nacija u svenemačkoj javnosti pokazuje primer dece. Devojčica deklamuje da Englezi zavide Nemcima, jer potonji „nakon posla još i dalje rade, a Englezi se raduju igri i sportu“, što oduševljava starije, pa majka veli kako će o tome obavestiti *Berliner Zeitung* (koji je očevidno takve vesti donosio), dok njen prijatelj kaže da je bolje da se to uvrsti u „zbirku 'Dijete i rat'“, koja je sadržala dečije izjave, sastave, opise i crteže (Kraus 2015: 331).

14 Zanimljivo je, međutim, da su srpski intelektualci Krausov doprinos raskrinkavanju Fridjunga prećutali. Primerice, *Srpski književni glasnik*, pa ni *Slovenski jug*, časopis neposredno optužen za zaveru protiv Austro-Ugarske, uopšte se na to nisu osvrnuli.

Otuda ne čudi što je i gomila, opijena kako alkoholom tako nacionalizmom, lako padala pod uticaj propagande i postajala ratobornom: „Dole Srbija! Da ju smoždimo! Živeli!“ (Kraus 2015: 6). Pevale su se stare iz istorijskog konteksta izvađene pesme: „Mosta dade on sagraditi da se može prelaziti grad i tvrđa Beograd“, što su stihovi iz pesme „Prinz Eugenius, der edle Ritter“ („Princ Eugen, plemeniti vitez“, pr. J.B.) iz 1717 (Kraus 2015: 6). Štaviše, Kraus navodi da su nepoznati Bečlijci držali govore slučajno okupljenoj gomili kako „Austrija vodi odbrambeni rat“ i kako *Serbien muss sterbien* (Srbija mora umreti, što je prevodilac Sead Muhamedagić preveo u „Srbe na vrbe“), na šta je gomila oduševljeno ponavljala ovaj poklič, dodajući tu i Ruse, a zatim Francuze i Engleze (Kraus 2015: 29–30). U ovom kontekstu, smišljane su i priprosto-kanibalističke šale koje su izvaljivale „devojke“, pa je jedna navodila kako joj je dragi obećao „plućica na kiselo od Srbina“, i to je, čak, poslala novinama *Reichspost*, dok joj druga odgovara da će njoj dragi doneti „bubrege od Rusa“ (Kraus 2015: 30).

Kraus je uočio da ratna propaganda teži društvenom ujednačavanju duboko staleški raslojenog društva Habzburške monarhije. Tako, „Prvi“ prenosi „Drugome“ (novinari *NFP-a*) šta mu je „on“ (Moric Benedikt) kazao: „Jučer me je on dao pozvati i rekao da kod publike treba stvoriti apetit za rat i za list, a to ide jedno s drugim. Pritom su jako važne pojedinosti i detalji, jednom riječju nijanse i specijalno bečka nota. Na primjer mora se spomenuti da je takoreći bila dokinuta svaka staleška razlika, i to smjesta – iz automobila su mahali, čak iz ekipaža. Promatrao sam kako je dama u vrhunskoj toaleti izišla iz auta i pala oko vrata ženi s ispranom maramom na glavi. To tako ide već od Ultimatumu, sve je jedno srce i jedna duša“ (Kraus 2015: 35). Dakle, patriotska retorika služi nivelisanju društvenih nejednakosti. Iz Benediktovih uvodnika *NFP-u* uzete su i sledeće tvrdnje: „Sve je postalo veličanstveno, slobodna je zemlja, odbačeni su neprijatelji, istrijebljene srpske postrojbe, srušene ruske tvrđave“; „Rusija pogružena, Srbija zgažena, Italija postiđena! Čovječanstvo je desetljećima rasteraćeno, čačkanje po živcima više se neće osjećati, a to mora rasprostraniti dobar osjećaj i biti uvod odjsećima u kojima nas opet zarobljuje zapanjenost gospodarskim razvitkom“ (Kraus 2015: 393). Na drugom mestu, Stari Bjah (Biach; *biacco* it. zmija), što je takođe u „Poslednjim danima čovečanstva“ pseudonim za Benedikta, izgovarajući citate iz njegovih uvodnika, na pitanje Carskog savetnika šta će biti sa Srbijom, odgovara: „Srbija? Što znači Srbija? Srbiju ćemo *slistiti* (kurziv u originalu, J.B.)!“ (Kraus 2015: 53).

Osećaj imperijalne nadmoći, katkad ideološki zaogrnut kosmopolitskom retorikom, katkad sasvim ogoljen, bio je praćen poniženjem protivnika. Uopšte, intelektualci, štampa i gomila stalno su upotrebljavali glagole „slistiti“, „smožditi“, „zgaziti“, kada su pominjali Srbiju.

Kao primere propagande, Kraus je navodio i novinske naslove: „Obeshrabrenost u Francuskoj!“; „Mrzovolja u Engleskoj!“; „Očajanje u Rusiji!“; „Potištenost u Italiji!“; „Curi na sve strane.“; „Poincareu nagriza briga.“; „Grey je zlovoljan.“; „Ruski car se vrti u krevetu.“; „Tjeskoba u Belgiji“; „Demoralizacija u Srbiji“; „Očajanje u Crnoj Gori“; „Zaprepaštenost u Savezu četvorice“ (Antanti – Velika Britanija, Francuska, Rusija i Italija) (Kraus 2015: 73). Zaključak jednog

„domoljuba“ je otud koliko banalan toliko logičan, pa iako pogrešan: „Dvojba u Londonu, Parizu i Rimu. Zbilja je potrebno samo pogledati naslove, uopće ne treba dalje čitati i već se zna na čemu smo. Vidi se kako je onima gadno, a kako je nama dobro“ (Kraus 2015: 73). „Domoljub“ nam, posredstvom Krausovog sarkazma, veli: „Naši su urednici, može se reći, još oduševljeniji od naših vojnika. Osobito u feljtonu“ (Kraus 2015: 79).

Krausu je katkad zamerana mizoginija (Iggers 1967). No, Alisa Šalek (Alice Schalek 1874–1956) dala je mnogo povoda za Krausove posprдне nadimke „hijena ratišta“¹⁵ i „muškarača“ koja „naginje čudnovatoj okrutnosti“, pa i karikaturu s ispisanim sledećim rečima: „Bože kako je rat zanimljiv!“ (Kraus 2015: 674), koju je navodno naslikao neki vojnik, te sarkastične osvrte na njene izveštaje s ratišta, između ostalog, i iz razorenog Beograda:

„Ja sam se probila. Ovdje me kao i uvijek prije svega zanima općeljudski moment. I to treba biti neka kultura? Ove su kuće usporedive sa zadnjim poslovnim zgradama u Fuenfhausu, zato i jesu zaslužile bombardiranje. Neutješnost ovog mjesta tako je velika da uopće ne treba pomišljati na fotografsko dočaravanje. Ono što me pak iznovice uzrujava jest to da grad čak nije ni bio popločen. Bit će da je to pripomoglo odluci da se sravnj sa zemljom. Čak ni Konak ništa ne pruža. Ono što smo sa sobom ponijeli kao uspomenu nije vrijedno spomena. Pa kakav je to kralj koji ima Wahlissov porculanski servis! Još postoji uravnotežujuća pravednost sudbine. Ova me misao prati kroz cijeli Beograd. Kad bi se samo znalo jesu li to kuće onih koji su izmislili nacionalni fanatizam? Nevoljko sam došla do uvjerenja da individualnosti nisu mogle stanovati u takvom gradu“ (Kraus 2015: 221–2). Tako su stereotipi o necivilizovanom, zaostalom, sirotom i nacionalnim fanatizmom obezličenom neprijatelju pravdali svu brutalnost osvajača i nesreću kroz koju je prošlo stanovništvo Beograda, pa potonje nije zaslužilo ni mrvicu saosećanja ratne dopisnice obuzete „općeljudskim momentom“.

Neretko je Kraus navodio novinarske fraze o uzvišenosti patriotske ozbiljnosti građana, zatim uzvike gomile koji je opovrgavaju, nakon njih stereotipiziranu relativizaciju, što bi naposljetku bilo okončano sarkastičnim udarom:

„Prvi reporter: Nigdje ni traga od tjeskobe i potištenosti, nigdje smušene nerveze ni brige onemoćale od blijedog preljeva misli. Ali isto tako malo olakog nipodaštavanja događaja ili glupog, nepromišljenog bukačkog štimunga i vikanja 'hura' za sve i sva.

Svjetina: Hura, Nijemac! Dolje Srbija!

Prvi reporter: Gledajte ovamo, južnjačka sposobnost oduševljavanja, usmjerena i regulirana njemačkom ozbiljnošću. Tako ja vidim centar grada (...)

Prvi: (...) Općenito moramo težiti za tim da što je više moguće kažemo o narodu; šef je baš danas napisao: to je vrelo u kojemu osvježujemo dušu.

Jedna skupina (pjevujući): A Ruse i Srbe mi

15 Kraus je sve novinare *NFP*-a nazivao „hijenama“, a njihovog urednika „gospodarom hijena“ (Kraus 2015: 636, 640).

Sve ćemo smožđiti!¹⁶

Živjeli! Dolje! Gledajte ona dva Židova!

Drugi reporter: Vi, nemam više užitka promatrati žanrovske prizore. Neka *on* ide osvežiti svoju dušu na vrelu, ako se usuđuje. Ja sam radije daleko udaljen

Prvi reporter: Daleko udaljen od oholosti i od slabosti, taj izraz koji smo odabrali za temeljni štimung Beča“ (Kraus 2015: 36–7).

Fraza „daleko udaljeni od oholosti i od slabosti“ bila je uzeta iz *NFP*-a i ovde je izvrgnuta podsmehu, a neprijateljstvo prema spoljnom, ruskom i srpskom, neprijatelju lako se prenosilo na unutrašnjeg jevrejskog. No, sveštenik i pesnik Otokar Kernštok (Otokar Kernstock 1848–1928), rodnom iz Maribora, jedan od brojnih pesnika koje je Kraus ismevao, takođe je stihovima podsticao antirusko i antisrpsko raspoloženje: „Štajerski drvvari, dobro radite, Kundacima srpski nakot mlatite! Štajerski, oj, lovci, gađajte glatko, Na medvjeda ruskog ciljajte slatko! Štajerski vinari, tiještite fino, Od plodova južnih rujne krvi vino!“ (Kraus 2015: 306).¹⁷

Pisao je Kraus, a historiografija potvrdila (Hastings 2013: 148) da su se oficiri *K und K* ponosno slikali uz obešene žrtve (Kraus 2015: 422–5), te da su preki sudovi naročito Srbima i Rusinima presuđivali (Kraus 2015: 426–430). Navodio je da su i Nemci i Francuzi ubijali ratne zarobljenike (Kraus 2015: 489–90), ali posebno se posvetio raščivjavanju zločina u Mačvi i Sremu, gde je bilo „zgodnih batinanja i lijepih evakuacija“, kao i „podmetanja požara“, a vojnici Austro-Ugarske su tu „palili svaku drugu kuću“. Teretio je za to barona Kazimira fon Litgendorfa (Kasimir von Lüttgendorff 1862–1958, austro-ugarski general – Kraus 2015: 670; Kraus 2015: 427): „Tu je on htio pokazati primjer, pa su cijelo selo izvukli van na klanje, znaš, s trudnicama do zuba i tako, svi su morali pješice do Petrovaradina. Jesu li ih poslije sve poklali, ne znam. U svakom su slučaju preko noći morali ostati kod zaklanih, rodbina i tako to, oni što su se izvukli. Znaš, oni mađarski žandarmerijski narednici, komandanti rubnih odjela, oni su kaznene predmete rado obavljali po skraćenom postupku, sve su leševe ostavljali ležati, učitelje, svećenike, mjesne bilježnike, šumare i tako“ (Kraus 2015: 427–8). Nekolicina oficira Austro-Ugarske produžila je razgovor o grozotama:

„Prvi: Hm, prilikom interniranja više se toga vidjelo!

16 Rulja je urlala stihove Feliksa Dermana (Felix Dörmann 1870–1928), koji je nekoć pevao da „voli vatrene vitke“ (Kraus 2015: 188), a sada se prepustio ratobornoj strasti.

17 Bilo je priprostitih pesmica i o drugim neprijateljima, pa je u „Žabarskom maršu“ pevano: „A umjesto Trsta, Ne gine im ruka čvrsta. U dičnome Tirolu, Stražnjicu će imat' голу. Niente per Villaco, Ti blesavi makako. Opet su im gaće pune. Kad čuju naše plotune. Tu leže hulje prave, Smrskane su im glave. Čif, čef, tao, Talijan na trbuh pao.“ (Kraus 2015: 261). Pored pesnika, ratobornom stihoklepanju pribegavali su i industrijalci, pa je „Društvo za prehrambene namirnice dr Theinhardt Stuttgart-Cannstatt“ rimovanim reklamama slatkiša poručilo: „Ako s Francuzom ti se sluči, Po stražnjici ga opauči, Ako Britanac koji ima, Nožnim ga smiri udarcima, Vidiš li Rusa iz daljine, Brzo pucaj, završi s njime. (...) No prije borbe treba znati Slašću se ovom ojačati. (...)“ (Kraus 2015: 315).

Drugi: To je bilo kasnije, kad su ih planski istrebljivali. Ali su za to mađarski logori bili prvorazredno izgrađeni. Glad, batinanje i tifus pjegavac – pa to pali kod Srba!

Treći časnik: Ma da, sve je to u redu, ali to ipak više nije pravosudni postupak.

Drugi: Pa naravno, to je više administrativno. Ali da ne misliš – znaš, kod Lüttgendorffa je uz svaki slučaj bila službena cedulja: justifikacija provedena! Ali za raspravu kao tu kod nas, tu ti je Lüttgendorff bio previše nervozan. Psovao je suce, joj, gadno! Tu se uvijek govorilo: dvorski savjetnik! Mlakonja! Šeprtlja! Znaš, odmah vješanje, to mu je bilo najdraže, naravno, samo uz olakotne okolnosti, inače je uglavnom dao raditi s bajunetom” (Kraus 2015: 428).

Iz ovih navoda jasna je dehumanizacija kojoj su Srbi bili izloženi u javnom diskursu Crno-žute monarhije, a Kraus se neretko vraćao na zverstva nad srpskim civilima: „A vi vani i mi iznutra, mi trebamo još dulje zuriti u grob što smo ga sebi na višu zapovijed morali iskopati – kako je srpskim starcima bilo zapovjeđeno, a nije zapovjeđeno ni iz kojeg drugog razloga osim toga što su bili Srbi i još na životu, dakle sumnjivi! O, kad bi barem čovjek, ako je zdrav i čitav, pa bio i iznakažen, osiromašen, ostario, umakao iz te pustolovine i čarolijom neke najviše odmazde dobio snagu da njih, stalno preživljavajuće kolovođe svjetskog zločina pojedinačno pozove na odgovornost, da ih zatvori u njihove crkve, pa neka tamo, baš kao što su i oni činili srpskim starcima, svaki deseti izvuče svoj smrtni zgoditak!“ (Kraus 2015: 573). U usta kapetana Praša (Prascha) stavio je okrutne rečenice: „To je moj prvi talijanski zarobljenik (nosio je njegovu glavu na štapu, pr. J.B.), učinio sam to svojom vlastitom sabljom. Svoga prvoga ruskog zarobljenika sam prije toga dao mučiti. Najradije idem na Čehe. Rođen sam u Grazu. Na koga god sam nabasao u Srbiji, toga sam upucao na licu mjesta. Dvadeset ljudi, među njima civila i zarobljenika, ubio sam vlastitom rukom, najmanje stopedeseticu sam dao strijeljati. Svakog vojnika koji je zakasnio na napad ili se za vrijeme topovske paljbe sakrio sam osobno upucao. Svoje podčinjene sam uvijek udarao po licu, bilo palicom ili šakom. Ali sam za njih i mnogo učinio. U Srbiji sam silovao jednu srpsku djevojku, ali sam je onda prepustio vojnicima, a sljedeći sam dan djevojku i njenu majku dao objesiti o ogradu mosta. Uzica je pukla, a djevojka je još živa pala u vodu. Izvukao sam revolver i pucao u djevojku sve dok nije mrtva iščezla pod vodom. Stalno sam ispunjavao svoju dužnost, do posljednjeg ljudskog i konjskog daha. Bio sam odlikovan i unaprijeđen“ (Kraus 2015: 607–8).

Sadizam, kao psihopatološka crta, sistematski je nagrađivan u austro-ugarskoj vojsci, postajući njenim obeležjem; dehumanizacija neprijatelja vodi naposljetku sopstvenom gubljenju čovečnosti, te sistematskim i masovnim zločinima protiv njega. No, Kraus je dobro znao da zločine vrše na svim stranama, pa je opisao i sledeće prizore: „Dvostruka slika: njemački časnik puca u francuskog zarobljenika koji vapijući moli za život. Francuski časnik puca u njemačkog zarobljenika koji vapijući moli za život“ (Kraus 2015: 610). Srbe je pak predstavio isključivo kao žrtve: „Bojna stanka na Drini. Srpski seljak ide po

vodu. Na drugoj obali stoji poručnik i nišani. Ustrijeli ga“ (Kraus 2015: 609). Sve u svemu, Kraus je rat smatrao apsolutnim zlom. Događaji u Velikom ratu su ga uverili da je čovek na sve spreman, da napredak civilizacije ne znači i duhovno uzdizanje, te da su poslednji dani čovečanstva blizu.

Prijem Krausovog dela u srpskoj intelektualnoj sredini

Prvi pomen Karla Krausa i „Buktinje“, kako je *Die Fackel* tada preveden, dogodio se u *Srpskom književnom glasniku*, već u drugoj godini izlaženja (1902) budućeg najuglednijeg srpskog časopisa.¹⁸ Kratak članak započet je rečima: „Ima čudna pojava u bečkom novinarskom svetu“. Posle nekoliko rečenica, ponuđeno je objašnjenje „čuda“: „Već od tri godine na ovamo izlaze svakog meseca po dve tri sveske, a sve je više kupuju i čitaju. Stvar je u ovome: Urednik listu, Karlo Kraus, doterao je do vrhunca novinarske spekulacije, služeći istini. On je Jevrejin, pa je pokušao, pišući istinu, t.j. do krajnjih granica objektivno, da stvori sebi čitalačku publiku. U tom mu poslu osobito pomaže njegov sjajni stil i jedinstven novinarski satirični dar. On, koliki je mali, ustaje drsko i otvoreno protiv najvećih sila u Beču, u Austriji, na svetu: protiv 'Nove Slobodne Prese' i njenih druga, protiv Goluhovskog¹⁹ i Hermana Bara²⁰, protiv sudstva i parlamenta, protiv careva i kraljeva. Otkriva političke i privatne tajne i skida svakom obrazinu s lica. Prirodna je posledica, da je polovinu svakoda dana u redakciji, drugu polovinu na optuženičkoj klupi. Ali to njemu u poslu ne smeta: 'Buktinju' čitaju svi, od kočijaša do ministra, a u novije doba pišu u njoj i poznate ličnosti, čak profesori s univerziteta. Inače su mu oduševljeni saradnici osobito đaci sa velikih škola. U Beču pravi on sve veći utisak; samo se to zabašuruje: a jevrejska štampa, kojoj Kraus stvarno i na klasičan način mrsi račune, hoće ćutanjem da ga utuče.“ Naposletku se veli kako „niko ne sumnja“ da Kraus „sve to radi samo zbog senzacije“, ali da je „stvar sama po sebi“ vrlo „zgodna kao reakcija ovoj tiraniji jevrejskih listova, koji falzifikuju već i zapisnike sudskih rasprava i izvrću stvari na svoj način. Prilike su takve, da 'Buktinja' nije ostala prost, 'revolveraški list', već počinje zasluživati ozbiljnu pažnju“.

Kod Milana Ćurčina je u tom trenutku primetan antisemitizam (docnije je nestao), jer i kada hvali Krausa i njegovu darovitost, kao i borbu za istinu, on društveno normalizujući lične modele („niko ne sumnja“) nalazi Krausovu dublju motivaciju u senzacionalizmu zarad podizanja čitanosti. Složena i strastvena Krausova ličnost delimično je trivijalizovana i banalizovana. Autor je prethodno

18 (Milan) Ć.(určin), 1902, „Die Fackel ('Buktinja)“, *Srpski književni glasnik*, „Beleške“, knj. 3 (VII, 5), br. 43: 396-7.

19 Grof Agenor Goluhovski (Agenor Goluchowski 1849-1921), ministar spoljnih poslova Austro-Ugarske 1895-1906, *Britannica*, <https://www.britannica.com/biography/Agenor-Maria-Adam-Count-Goluchowski>, pristupljeno 21. VIII 2020.

20 Herman Bar (Herman Bahr 1863-1934), pisac, dramaturg, reditelj i umetnički kritičar. Kao impresionista i prijatelj Maksa Rajnharta bio je česta meta kritike Karla Krausa, *eLibrary Austria Project*, http://www.literature.at/elib/www/wiki/index.php/Hermann_Bahr, pristupljeno 21. VIII 2020.

„Buktinju“ smatrao („nije ostala“) „revolveraškim“ časopisom, dok su pretežno politički razlozi, a u manjoj meri i uviđanje izuzetnih kvaliteta satiričara, uticali da se Krausovom intelektualnom poduhvatu podari pažnja.

U međuratnom razdoblju (1920–1941), SKG je doneo samo nekrolog Karlu Krausu.²¹ Iza ćirilčnih inicijala N. Lj. skrivao se srpski književni kritičar Nikola Mirković. Potonji se neretko potpisivao punim imenom i prezimenom; primerice, u istom broju imao je potpisan prilog o Jovanu Dučiću. Zašto je pisac doktorske disertacije o Dučiću i prve monografije o Ivi Andriću (1938) potpisao jedan nekrolog inicijalima? Da li je reč bila o predostrožnosti pred nemačkim nacizmom? Uostalom, u istom broju najuglednijeg međuratnog srpskog časopisa objavljen je pregled nemačke književnosti Vilhelma Ruofa (Wilhelm Ruoff 1905–1980)²², člana Nationalsocijalističke nemačke radničke partije od 1934, koji je predavao nemački jezik u „Agramu“, Splitu i Beogradu 1933–38, a potom bio činovnik Ministarstva prosvete i propagande Trećeg Rajha (1938–1942).²³ Krausa, nimalo iznenađujuće, od 1936. zabranjenoga ne samo u Nemačkoj nego i u Austriji, nije pomenuo.

Mirković je sa simpatijama napisao nekrolog Krausu, istakavši da je u *Poslednjim danima čovečanstva* dao „najljuću satiru i osudu protiv Austro-Ugarske koja je ikada napisana“, ali da mu je bilo „suđeno da pod stare dane još gleda sistematsko obnavljanje celoga onog poretka u Austriji, protiv koga se borio celog svog života“ (Mirković 1936: 482). Okončao ga je priznanjem Krausovih zasluga zbog njegovog praćenja Fridjungove afere, opisa života pod okupacijom u Srbiji i ismevanja Alise Šalek, te književnog uticaja koji je „očevidan npr. kod Miroslava Krležę, osim drugih u Zagrebu“ (Mirković 1936: 483). Sve u svemu, iako pisan sa simpatijama i izrazima divljenja za jezičku virtuoznost, nekrolog je površan, jer se u njemu veli da se Krausov „stav“ može „obeležiti jednom rečju: mržnja“. Sasvim je zanemarena Krausova duboka etička i erotska motivacija; a uredništvu *Srpskog književnog glasnika*, dublja i opsežnija analiza Krausovog dela nije ni izgledala potrebnom, uprkos njegove relativne intelektualne neprovincijalnosti.

Pomenuto Krausovo pisanje o Fridjungovoj aferi jedino je na dostojan način, ali u zagrebačkoj *Novoj Evropi* Milana Ćurčina, obeležio, povodom njene tridesetogodišnjice, čelnik cionističkog pokreta u Hrvatskoj i u Jugoslaviji Aleksandar Liht (Licht)²⁴, kritikom „naše javnosti“, koja „inače i prečesto slavi godišnjice i jubileje“, dok je ovu „dosta značajnu“ nekako „previdila“.²⁵ Podsetio je Liht da je u junu 1909. odgovarao „bečki sveučilišni profesor i poznati istoričar“

21 N.(ikola) Lj. (Mirković), 1936, „Karl Kraus (1864-1936)“, *SKG*, XLVIII, knj. 2, br. 6: 482-3.

22 Wilhelm Ruof, 1936, „Nemačka književnost najnovijeg vremena (1889-1935)“, *SKG*, XLVIII, knj. 2, br. 6: 446-458.

23 Wilhelm Ruoff, *Beamte nationalsocialischer Reichministerien*, <https://ns-reichsministerien.de/2018/06/28/wilhelm-ruoff/>, pristupljeno 23. VIII 2020.

24 „Licht, Aleksandar“, *Židovski biografski leksikon*, <https://zbl.lzmk.hr/?p=1077>, pristupljeno 22. VIII 2020.

25 Aleksandar Licht (1940). „Karl Kraus i Fridjungov proces“, *Nova Evropa*, god. XXXIII, br. 4, str. 114-120. Zanimljivo je da je to jedini članak koji je objavljen o Krausu u *Novoj Evropi*, iako je Ćurčin još 1902. pisao o njemu u *Srpskom književnom glasniku*. Takođe, ni profesor Pravnog fakulteta i odgovorni urednik *Slovenskog juga* Božidar Marković ni jedan od osnivača srpskog

Fridjung na „tužbu pedesetorice hrvatskih i srpskih tužilaca pred bečkim porotnim sudom zbog klevete“, na šta se Kraus osvrnuo već „u decembarskom broju svoje čuvene 'Buktinje'“ (Licht 1940: 114–5). Liht je pisao onako kako Kraus zaslužuje, iako su se korenito razlikovali u pogledima na cionizam, pa je pozivao na prevod bar jedne „antologije“ njegovih spisa. „Niko manji nego Karl Kraus, jedan od najnezavisnijih duhova bivše Austrije i predratne Evrope uopće, odličan pisac i etičar velikog formata – kojeg je, uzgred budi rečeno, cjelokupna bečka štampa, od ljevice do desnice, vrijedno prećutkivala, kao svog najopasnijeg protivnika i nemilosrdnog otkrivača njezinih poroka, – posvetio je ovome procesu svoje strahovito ubojno pero. Pa kako se danas – a znamo zašto (nacisti su zabranili njegova dela, pr. J.B.) – teško dolazi do djela ovoga velikog publiciste i idealiste, vrijedi već zato, bar s nacionalnog gledišta, ukazati na njegov stav u jednoj od najporaznijih sramotnih afera bivše austrijske diplomacije i jednoj očiglednoj blamaži njezinoj pred sudskim forumom (...)“. Istovremeno, Liht je priznao da je tadašnji nivo slobode štampe u Austriji, kojoj je Kraus „još tada predskazivao propast“, bio nedostižan u Evropi 1940. godine (Liht 1940: 114). Naposletku, Krausovo pisanje o Fridjungovoj aferi iz decembra 1909. u izvodima je preveo na srpskohrvatski: „Pred bečkim porotnicima nije stajalo pedeset srpsko-hrvatskih tužilaca od kojih je svaki glavom, čašću, i uljuđenošću nadmoćan prosjeku onoga što se u njemačkoj Austriji pravi važnim; čitav jedan narod kojega desetljećima muče, a on ipak neće da učini svojoj vladi tu uslugu da počini veleizdaju, stajao je pred bečkim porotnicima (...) Muževi kakovi su tu stajali između tužilaca i svjedoka, branioci, štedljivi u riječima, jedne oklevetane istinoljubivosti, kao taj doktor Popović, 'Srbi u Beču', koji su bez muke iznijeli pobjedu nad bečkim intelektom, – biće da su bili srećni kad su okrenuli ledja ovoj kaši od karaktera, iz koje ne raste nikakvo djelo i nikakva misao“ (Kraus, cit. pr. Licht 1936). U navedenim rečenicama belodana je Krausova borba protiv stereotipa koji su u bečkoj javnosti bili prisutni protiv Jugoslovena uopšte, a naročito protiv Srba. Stoga, ako je moguće razumeti ignorisanje koje je bečka štampa primjenjivala kao sredstvo borbe protiv svog koliko neugodnog toliko upornog neprijatelja, mnogo je teže shvatiti ignorisanje kojem je ovaj daroviti intelektualac bio praćen u javnosti Kraljevine Srbije pred I svetski rat, kao i u međuratnoj srpskoj javnosti, pa čak i ako se uzme u obzir desetkovanost inteligencije tokom Velikog rata i gubljenje značaja „male Austrije“ u posleratnoj Evropi. Naime, u najuglednijem i najmanje provincijalnom humanističkom časopisu, za sve vreme njegovog postojanja, objavljena su svega dva članka – jedan 1902. o „Baklji“, a drugi, nekrolog 1936 – o Karlu Krausu.

Kraus je jedan nimalo beznačajan deo svoje obimne satirične drame posvetio odnosu vodećih krugova „Kakanije“, pa i njenih širih društvenih slojeva, prema Kraljevini Srbiji i Srbima u samoj Habzburškoj monarhiji. S obzirom da je reč o književnom remek-delu jednog vrhunskog intelektualca, o kojem postoji čitava jedna „krausologija“ na nekoliko svetskih jezika (Savić 2001: 435–443), bilo bi očekivano da su se i srpski germanisti, pa i drugi intelektualci u socijalističkoj Jugoslaviji, bavili ovim koliko neobičnim toliko impresivnim delom i njegovim koliko čudnovatim toliko uticajnim piscem. Pa ipak, treba imati u vidu da je

i jugoslovenskog „Sokola“ i profesor Medicinskog fakulteta u Zagrebu Lazo Popović, nisu pisali o Krausu, iako ih je izričito pomenuo u decembarskom broju „Baklje“ iz 1909.

autoritarna socijalistička modernizacija nametala svoje posebne zadatke, a u njih zacelo nije spadalo bavljenje delom jednog osobenjaka, ma koliko bio briljantan, koji je skončao kao poklonik austrijskog fašizma. Svejedno, intelektualna i istraživačka samosvojnost ogleđa se, između ostalog, upravo u veličini otklona od diktata hegemone epohalne svesti, koja nameće kako viziju poželjnog društva tako zdravorazumske predrasude nekog vremena, odnosno vodećih društvenih grupa, bilo da je reč o marksizmu i autoritarnoj modernizaciji nekada bilo o već višedecenijskoj sinergiji neoliberalne vere u tržište i privatizaciju i nacionalističke samoviktimizacije (Kuljić 2021: 26–7).

Uistinu, da nije filozofa Obrada Savića i Beogradskog kruga, o Krausu skoro ništa u Srbiji ne bi objavljeno ni bilo. Može se još pomenuti pozorišna predstava dramaturga Nenada Prokića i reditelja Gorčina Stojanovića po motivima drame „Poslednji dani čovečanstva“, koja je održana u Jugoslovenskom dramskom pozorištu 1994. godine.²⁶ Upravo su Savić, Prokić i Filip David (potonjem istaknutom srpskom književniku i intelektualcu jevrejskog porekla Savić se u predgovoru „Figura jezičke sumnje“ zahvaljuje na podsticajima za istraživanje dela Karla Krausa – Savić 2001) razgovarali na predstavljanju zagrebačkog izdanja knjige „Posljednji dani čovečanstva“ 26. juna 2015. u beogradskom Centru za kulturnu dekontaminaciju („Follow up: Razgovor o knjizi 'Posljednji dani čovečanstva' Karla Krausa“, 26. VI 2015, <https://www.czkd.org/2015/06/follow-up-razgovor-o-knjizi-posljednji-dani-čovječanstva-karla-krausa/>, pristupljeno 6. VIII 2020).

U suton socijalističke Jugoslavije pojavili su se Savićevi radovi o Krausu i prijemu njegovog dela u Jugoslaviji („Karl Kraus u Jugoslaviji“, Delo, br. 11, 1988), kao i o odnosu Krausa i Frojda („Sigmund Freud i Karl Kraus: preplitanje psihoanalize i literature“, *Ideje*, god. XIX, br. 1–2, 1989). Može da se zaključi da je kraj Jugoslavije, uz druge tragedije koje je doneo, uticao na posvemašnju intelektualnu provincijalizaciju, pa je, u tom kontekstu, odložio prijem Krausovog dela u srpskoj obrazovanoj publici. Naime, Savić nas obaveštava da je bilo planirano izdanje zbornika o Karlu Krausu 1989, tačno na devedesetogodišnjicu izdanja prvog broja „Baklje“, ali da se zbornik iz nepoznatih razloga nije pojavio, iako je bio predat Istraživačko-izdavačkom centru Saveza socijalističke omladine koji je, štaviše, blagovremeno predao rukopis u štampu. Umesto zbornika, čiji su pojedini prilozi bili zagubljeni, pojavili se se oni sačuvani, a reč je uglavnom o prevodima istaknutih krausologa o različitim aspektima Krausovog dela, u trima časopisima: *Treći program RTB*, br. 74, 1987; *Delo*, br. 11, 1988; *Polja*, br. 360, 1989 (Savić 2001: 7).

No, ni u znalački uređenom zborniku radova „Karl Kraus: figure jezičke sumnje“ (Savić 2001), u kojem su prikupljeni pomenuti i drugi prevedeni radovi o Krausu iz pera istaknutih filozofa, naučnika i umetnika u svetu, kao i Krležin nekrolog Krausu, u svom prilogu „Recepcija Krausa u Jugoslaviji“, iako bi se to moglo iz naslova očekivati, autor nije problematizovao skoro nepostojeći prijem Krausovog dela u srpskoj inteligenciji. Da li je, možda, činjenica da je Kraus prvobitno podržavao federalizaciju Austro-Ugarske (Binder 2001: 179), što je

26 Mali deo drame postavljen je na sceni, jer se u izdanju JDP-a i u prevodu Matilde Trifunović pojavila drama na svega 88 stranica (Karl Kraus, Nenad Prokić, 1994. *Poslednji dani čovečanstva*, https://books.google.rs/books/about/Poslednji_dani_%C4%8Dove%C4%8Danstva.html?id=YeMxHQAACAAJ&redir_esc=y, pristupljeno 6. VIII).

išlo naruku hrvatskoj varijanti jugoslovenstva (Bakić 2004), odbilo jugoslovenski usmerene Srbe od Krausove ličnosti i dela, a privuklo mu hrvatske Jugoslovene? Savić je, što rečito govori o njegovom jugoslovenstvu, pisao o prijemu Krausovog dela među Hrvatima; nije reč samo o dva Krležina ovde pomenuta članka, već i o priložima Antuna Branka Šimića²⁷, i Gustava Krkleca²⁸, kao i uglednog zagrebačkog germaniste Viktora Žmegača²⁹. Savićev zbornik radova opremljen je Krausovom bibliografijom, ali i bibliografijom radova različitih autora o Krausu. Naposletku se Saviću opravdano nametnulo pitanje zbog čega Krleža, kada je već bio moćan čovek u SFRJ, nije pokrenuo prevođenje i objavljivanje nijednog rada onoga koji je na njega nesumnjivo uticao (Savić 2001: 40). Da li iz straha od Krausovih simpatija za jugoslovenski nacionalizam, pod kojim se neretko u međuratnom razdoblju skrivao srpski, koji su komunisti, pa i Krleža, videli kao glavnog neprijatelja još od prve polovine dvadesetih godina prošlog veka (Bakić 2004: 528–567)? Možda je reč o zaboravu uzora iz mladosti ili o političkoj nepodobnosti Krausa za partijski vrh?

Bilo kako bilo, od Srba je, s izuzetkom Milana Ćurčina, dva ovde analizirana rada i jednog kratkog osvrta Milovana Danojlića u knjizi o Antunu Branku Šimiću, te pomenute predstave, samo Obrad Savić u tri navrata pisao, pri čemu je rad u prethodno pomenutom zborniku zapravo prerađeni rad iz 1988. „Karl Kraus u Jugoslaviji“, br. 11, Delo. Prema tome, Kraus je dobio malo prostora u radovima srpskih intelektualaca s obzirom na njegov kulturno-istorijski značaj uopšte u evropskim okvirima, a naročito s obzirom na njegovo saosećanje prema Srbima. Naime, kao što se iz priloženog zorno vidi, Kraus je Habzburšku Monarhiju i nemački nacionalizam nedvosmisleno smatrao najvećim krivcima za izbijanje Prvog svetskog rata i to je temeljito dokumentovao ogromnom izvornom građom, koju je snagom svojega dara pretvorio u umetnost. Pored toga, svedočio je o brutalnosti vojske Habzburške monarhije u Mačvi i u Sremu. Sasvim je ogolio ulogu različitih delatnika „Kakanije“, od dinastije, političara, oficira preko intelektualaca, sveštenstva i štampe do širih društvenih slojeva, u razgorevanju najnižih strasti u funkciji habzburškog imperijalizma, jasno

-
- 27 Antun Branko Šimić (1960). „Karl Kraus“. U: *Sabrana djela*, knj. 3, Proza II, Zagreb: Znanje. Šimić je 1924. pokrenuo časopis „Književnik“, pa je komentarisao da upravo on prvi objavljuje „na našem jeziku o Karlu Krausu“, što nije u redu ako ni zbog čega drugoga a ono zbog činjenice „što nas je onako branio za Friedjungova procesa“ (Brešić 2008), a Krleža je još ranije (1919) pokrenuo „Plamen“, obojica izvesno podstaknuti Krausovom „Bakljom“, što je uočio i srpski germanista Zoran Konstantinović u svom radu o Krleži (Savić 2001: 38).
- 28 Gustav Krklec (1966). „Zapisi o Karlu Krausu“. U: *Novo noćno iverje*. Sarajevo: „Veselin Masleša“. Krklec nije priznavao prvenstvo Šimiću u upoznavanju jugoslovenske javnosti s delom Karla Krausa, pa je pisao da je Šimić „s pravom istakao kako je Karl Kraus najodlučnije branio srpskohrvatsku koaliciju za vreme Fridjungova procesa“, ali i, možda sujetom podstaknut, dodao da su u Zagrebu boravili i bečki studenti, „među kojima i moja malenkost (Krklec je 1918. u Beču proveo jedan semestar, pr. J.B.) koji smo sa mladalačkim zanosom slušali predavanja Karla Krausa pet-šest godina prije pojave Šimićevog članka, te po slomu Austro-Ugarske donijeli iz Beča čitave kompletne njegova časopisa *Die Fackel*...“ (cit. pr. Savić 2001).
- 29 Viktor Žmegač (1998). *Bečka moderna*. Zagreb: Matica Hrvatska. U međuvremenu je Žmegačev učenik Marijan Bobinac takođe pisao o Krausu, kao i Gordana Duhaček, pa su radovi obojice korišćeni u pisanju ovog članka.

povezujući rat s kapitalističkim interesima. Naposljetku, Krausu su i posle Velikog rata nemački nacionalisti ometali njegove čitalačke večeri (Stojšin 2001: 431). Uistinu, antisrpski stereotipi i nepomirljivo neprijateljstvo prema državi Južnih Slovena nastaloj na ruševinama Habzburške monarhije ostali su toliko duboko ukorenjeni i tako široko rasprostranjeni u društvu Austrije, ali i ujedinjene Nemačke, da su se s lakoćom prepoznavali i u predvečerje razaranja SFRJ, kojem su značajno, ako ne i odlučujuće, doprineli vodeći nemački društveni krugovi, kao i tokom ratova za njeno nasleđe (Bakić 2011; 1999).

Pa ipak, Krausovim delom se srpski intelektualci nacionalističke usmerenosti nisu bavili ni pre ni tokom ni posle ratova za jugoslovensko nasleđe, a ni tokom proteklih godina kada su neki uticajni istoričari naglasili srpsku i rusku krivicu za Veliki rat (Clark 2012), nije došlo do jačanja interesovanja za pisanje Karla Krausa i njegovo svedočenje iz prve ruke o krivici njegove domovine.³⁰ Srbi su u „Poslednjim danima čovečanstva“ predstavljeni kao žrtve, njihova odgovornost nije uopšte pominjana, pa iako je snaga srpskog, kao i iz njega izvedenog jugoslovenskog nacionalizma bila nepobitna. Uprkos raširenosti samosažaljivog uživanja srpskih nacionalista u ulozi žrtve, ni to ih nije nateralo da se posvete izučavanju Krausovog dela.

Možda je osnovni razlog sadržan u tome što čitalac mora da se posveti Krausovom pacifističkom stavu i oštroj osudi rata kao zločina po sebi. Štaviše, lako je prepoznati sličnosti nacionalističke i ratne propagande svenemačkih i habzburških vodećih krugova i štampe sa onom Slobodana Miloševića i sledbenika. Utoliko je teško, iako ne i nemoguće, citirati Krausove kritike *K und K* političara, intelektualaca, oficira, sveštenika i štampe, a da se slične pojave ne prepoznaju u srpskoj sredini pre i tokom ratova za jugoslovensko nasleđe. Otuda je, na prvi pogled, neobično, ako ne i zapanjujuće, odsustvo bavljenja Krausovim delom među srpskim nacionalistima ipak razumljivo.

Pojedini antinacionalistički intelektualci Beogradskog kruga su, što se posebno jasno vidi iz Savićevog primera, ali i iz Davidovog podsticaja da se bavi Krausovim delom, u pacifističkom kritičaru austrijskog društva pronašli uzora za kritiku srpskog nacionalizma i njime nadahnutih ratnih hušaka. Srpski antinacionalisti (Jansen 2005) propuštali su, međutim, da uoče postojanost antisrpskih stereotipa i neprijateljstva prema Jugoslaviji u svenemačkoj imperijalističkoj javnosti, kao i interese koji stoje iza njih. Štaviše, propustili su da uoče postojanost ovih stereotipa o neprijatelju tokom kratkog XX veka, iako Krausovo delo obiluje primerima, pa se poređenje odnosa svenemačke javnosti prema Jugoslaviji i Srbima na početku i kraju XX veka samo nameće.

U oba slučaja se pokazuje kako ideološki opažaj stvarnosti zamagljuje njene bitne delove. U prvom slučaju srpske konzervativne i levičarske nacionalističke ideologije, ovo zamagljenje izaziva skoro potpuno saznavno i etičko slepilo, te uzrokuje izostanak samokritičnosti i provincijalnost misli; a u drugom, srpske liberalno-kosmopolitske antinacionalističke ideologije, zamagljenje je delimično, jer se neki aspekti stvarnosti vide izoštreno, a drugi se sasvim previđaju. Drugo

30 Ironično je da Klark, a ne srpski istoričari, citira Krausa na četiri mesta u njegovim „Mesečarima“ (Clark 2012: 72, 73, 378, 380), ali se iz tih citata jedva nazire Krausov odnos prema Habzburškoj monarhiji.

stanovište je u etičkom svakako, a u sazajnom smislu delimično nadmoćno, ali ni ono ne probija sasvim parohijalnost saznanja. Štaviše, ozbiljan problem nastaje ne samo u sazajnom nego i u praktičnom, etičkom i političkom smislu, ako se ne uviđaju imperijalističke težnje koje onemogućuju, ne samo razvoj, već možda i sam opstanak društva i države kojima pripadaju zarad kosmopolitkog pravedanja, širenja i učvršćivanja svetskog kapitalističkog sistema i moći kapitalističkih imperija.³¹

Zaključak

U radu je ukratko prikazan život i delanje Karla Krausa, jednog od najvažnijih pripadnika bečke *moderne* i evropskih intelektualaca u prvoj polovini XX veka. Naglašena je njegova društvena neukorenjenost, tipična za tradicionalnog intelektualca, koja ga je vodila od konzervatizma preko socijalne demokratije do potrage za spasom od nemačkog nacizma u austrijskom fašizmu, kao i njegove osobine vrsnog stiliste nemačkog jezika, žustrog polemičara, koji upotrebljava citate svojih protivnika kao najefikasnije sredstvo borbe protiv njih, te razobličavaoca fraza koje banalizuju društvenu stvarnost i tupe misao. Zatim je analiziran deo obimnog remek-dela „Posljednji dani čovečanstva“ koji se odnosi na javni izraz političke, privredne, vojne, svešteničke i intelektualne oligarhije, intelektualaca i novinara, pa i pripadnika širih društvenih slojeva *K und K* o Srbima (i drugima) kao neprijateljima, te o habzburškom imperijalizmu i nemačkom nacionalizmu kao ključnim uzročnicima Prvog svetskog rata.

Naposletku je problematizovan skoro potpuni, s izuzetkom Milana Ćurčina, Nikole Mirkovića i Obrada Savića, izostanak intelektualnog prijema ovog i drugih dela Karla Krausa u srpskoj javnosti, uprkos njegovom kritičkom stavu prema Austro-Ugarskoj, odbrani časopisa *Slovenski jug* i pripadnika Hrvatsko-srpske koalicije od napada za veleizdaju koje su predvodili intelektualci poput Fridjunga još 1909. godine, te činjenici da je tokom Prvog svetskog rata i nakon njega javno prikazao i ruglu izvrgao svu nemačku nacionalističku i habzburšku imperijalističku ratobornost, kao i ratne zločine počinjene protiv neprijatelja njegove domovine uopšte i naročito protiv Srba u Mačvi i u Sremu.

Razlog ovog intelektualnog slepila nađen je prvenstveno u parohijalnoj i ratobornoj nacionalističkoj svesti, načelno suprotstavljenom pacifizmu, te u nelagodi koju izaziva sličnost ponašanja habzburške i srbijanske oligarhije, kao i istoričara, feljtonista, ratnih izveštača i novinskih urednika u predvečerje i tokom sukobljavanja za habzburško odnosno jugoslovensko nasleđe. Ipak, uočeno je i da su retki antinacionalistički intelektualci današnje Srbije, na prvom mestu Obrad Savić, otkrili delo Karla Krausa i njegovu neobičnu ličnost, koja im je poslužila kao uzor raskrinkavanju nacionalističkih ambicija i ratnohuškačke retorike Miloševićevog režima. Dok je mladim hrvatskim intelektualcima jugoslovenske usmerenosti početka XX veka (Miroslav Krleža, Antun Branko

31 Neophodno je, međutim, istaći da je dve godine nakon zbornika o Krausu, u koautorstvu s Dušanom Bjelićem, Obrad Savić uredio takođe važan zbornik o balkanizmu (Bjelić, Savić 2003).

Šimić, Gustav Krklec) Kraus postao blizak i zbog simpatija za Hrvatsko-srpsku koaliciju, pa se i danas hrvatski germanisti bave njegovim delom, dotle je srpskim intelektualcima, s izuzetkom malobrojnih antinacionalista, on ostao stran, pa ga i srpski germanisti pominju uzgred.

Antinacionalisti bili su kadri da uvide nečovečnost koju proizvodi srpski nacionalizam i njegovi licemerni ratni huškači, ali su ostali slepi ne samo za iste takve pojave na strani Srbima suprotstavljenih nacionalizama, što je na tragu Krausovog imperativa da se čisti prevashodno u svojoj kući, već i za moćnije imperijalizme, nacionalizme i opasne stereotipe koji u neizmenjenom stanju i danas žive u viđenju Balkanaca uopšte, a posebno u sagledavanju Srba, zašta su Krausovi „Poslednji dani čovečanstva“ nezaobilazan izvor. Jedino uverljivo objašnjenje jeste da je njih antinacionalizam ostavio u praktičnom, etičkom i političkom, pogledu u veoma problematičnoj poziciji, jer ovi imperijalizmi, svakako moćniji od srpskog ili bilo kog drugog balkanskog nacionalizma, i balkanizam, kojim su katkad pravdani, doprinose reprodukciji političke potčinjenosti, socijalne bede i kulturne provincijalnosti stanovnika ovih prostora. Ipak, bez antinacionalista zacelo ne bi ni bilo pomena vrednog Krausovog dela do sutona socijalističke Jugoslavije.

Izvori

- Kraus, Karl 2015, *Poslednji dani čovečanstva: Tragedija u pet činova s predigrom i epilogom*, (preveo Sead Muhamedagić). Zagreb: Disput.
- Beamte nationalsocialischer Reichministerien*, Wilhelm Ruoff, <https://ns-reichsministerien.de/2018/06/28/wilhelm-ruoff/>, pristupljeno 23. VIII 2020.
- Britannica*, Agenor Goluchovski, <https://www.britannica.com/biography/Agenor-Maria-Adam-Count-Goluchowski>, pristupljeno 21. VIII 2020.
- eLibrary Austria Project*, Hermann, Bahr, http://www.literature.at/elib/www/wiki/index.php/Hermann_Bahr, pristupljeno 21. VIII 2020.
- Grey, Edward, 1925, Viscount Grey of Fallodon, *Twenty-five years 1892–1916*, <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.69224/page/n31/mode/2up>, pristupljeno 4. VIII 2020.
- Nova Evropa* (1920–1941)
- Srpski književni glasnik* (1901–1914; 1920–1941)
- Židovski biografski leksikon*, „Licht, Aleksandar”, <https://zbl.lzmk.hr/?p=1077>, pristupljeno 22. VIII 2020.

Literatura

- Bakić, Jovo, 2011, *Jugoslavija: razaranje i njegovi tumači*. Beograd: Službeni glasnik.
- Bakić, Jovo, 2004, *Ideologije jugoslovenstva između srpskog i hrvatskog nacionalizma 1918–41: sociološko-istorijska studija*. Zrenjanin: GNB „Žarko Zrenjanin“.
- Bakić, Jovo, 1999, „Stereotipi o Srbima u javnostima pojedinih zapadnih nacija“, *NSPM*, Vol. VI/No. 1–2: 27–55.

- Benjamin, Valter, 2001, „Karl Kraus (posvećeno Gustavu Gliku)“ (prevod Branka Rajlić), u: Obrad Savić (ur), *Karl Kraus: Figure jezičke sumnje*. Beograd: Beogradski krug.
- Binder, Diter, 2001, „Neka razmišljanja o političkim pozicijama Karla Krausa“ (prev. Goran Bradić), u: Obrad Savić (ur), *Karl Kraus: Figure jezičke sumnje*. Beograd: Beogradski krug.
- Bjelić, Dušan, I, Savić, Obrad, ur, 2003, *Balkan kao metafora: između globalizacije i fragmentacije*. Beograd: Beogradski krug.
- Bobinac, Marijan, 2015, „Krausova enciklopedija ništavila“, *Vijenac* 567, 25. XI 2015, <http://www.matica.hr/vijenac/567/krausova-enciklopedija-nistavila-25076/>, pristupljeno 25. IV 2020.
- Brešić, Vinko, 2008, „Bibliografija časopisa Antuna Branka Šimića“, <https://www.hrvatskiplus.org/article.php?id=1775&naslov=bibliografija-casopisa-antuna-branka-imica>, pristupljeno 10. VIII 2020.
- Clark, Christopher, 2012, *The Sleepwalkers: How Europe Went to War in 1914*. London: Allen Lane.
- Duhaček, Gordan 2015, „Omiljeni pisac Krleže i Franzena u odličnom hrvatskom prijevodu“, 24. III 2015, <https://www.tportal.hr/kultura/clanak/omiljeni-pisac-krleze-i-franzena-u-odlicnom-hrvatskom-prijevodu-20150323>, pristupljeno 24. IV 2020.
- Fild, Frenk, 2001. „Karl Kraus: portret umetnika“, u: Obrad Savić (ur), *Karl Kraus: Figure jezičke sumnje*. Beograd: Beogradski krug.
- Fischer, Fritz, 1967, *Germany's Aims in the First World War*. New York: W.W. Norton Co.
- Fromkin, David, 2004, *Europe's Last Summer: Who Started the Great War in 1914?* New York: Alfred A. Knopf.
- Hastings, Max (2013). *Catastrophe: Europe Goes to War 1914*. London: HarperCollins.
- Iggers, A. Wilma, 1967, *A Viennese Critic of the Twentieth Century*. The Hague: Martinus Nijhoff.
- Jansen, Stef, 2005, *Antinacionalizam: etnografija otpora u Beogradu i Zagrebu*. Beograd: XX vek.
- Kaneti, Elias, 2001, „Novi Karl Kraus“ (prev. Delila Dizdarević), u: Obrad Savić (ur): *Karl Kraus: Figure jezičke sumnje*. Beograd: Beogradski krug.
- Keisinger, Florian: “Press/Journalism”, u: *1914–1918-online. International Encyclopedia of the First World War*, ur. Ute Daniel, Peter Gatrell, Oliver Janz, Heather Jones, Jennifer Keene, Alan Kramer, and Bill Nasson, Berlin: Freie Universität Berlin, 2014–10–08. DOI: 10.15463/ie1418.10258.
- Knepler, Georg, 1989, „Kako je Karl Kraus čitao Ofenbaha“ (prev. Pavluško Imširović), *Polja*, God. XXXV/Br. 359–60, str. 18–9.
- Kohn, Caroline, 1966, *Karl Kraus*. Stuttgart: J.B. Metzlersche Vgb.
- Kohn, Hans, 1967, “Foreword“, u: Wilma Abeles Iggers. *Karl Kraus: A Viennese Critic of the Twentieth Century*. The Hague: Martinus Nijhoff.

- Ković, Miloš, 2015, „Mirovna inicijativa Edvarda Greja i plan austrougarske okupacije Beograda (29–31. jula 1914)“, u: (ur). Dragoljub Živojinović, *Srbi i Prvi svetski rat 1914–1918*, Beograd: SANU.
- Krleža, Miroslav, 1929, „Karl Kraus o ratnim stvarima“, *Hrvatska revija* (11/1929), tj. „Karl Kraus protiv lažnih ratnih zbivanja: Posljednji dani čovječanstva, opet“, 27. IX 2018, <https://www.xxzmagazin.com/posljednji-dani-covjecanstva-opet>, pristupljeno 24. IV 2020.
- Kuljić, Todor, 2021, *Manifest sećanja levice: Kontrasećanje potlačenih i zaboravljenih*, Beograd: Clio.
- Mannheim, Karl, 1979, *Ideology and Utopia: An Introduction to the Sociology of Knowledge*, London and Henley: Routledge&Kegan Paul.
- Mitrović, Andrej, 2011, *Prodor na Balkan: Srbija u planovima Austro-Ugarske i Nemačke 1908–1918*, Beograd: Zavod za udžbenike.
- Muzil, Robert, 2007, *Čovek bez svojstava* (2 knjige). Beograd: Ethos i Beoknjiga.
- Savić, Obrad, ur, 2001, *Karl Kraus: Figure jezičke sumnje*. Beograd: Beogradski krug.
- Soklić, Milan (2020). „Večer Karla Krausa u Habsburškoj Puli 1913“. *Stav: časopis za kritiku*, <https://www.stav.com.hr/tekuca-kritika/milan-soklic-vecer-karla-krausa-u-habsburskoj-puli-1913/>, pristupljeno 24. VI 2021.
- Stojšin, Nikola, 2001, „Hronologija. Karl Kraus“, u: Obrad Savić, ur, *Karl Kraus: Figure jezičke sumnje*. Beograd: Beogradski krug.
- Šot, Rolf, 2001, „U spomen Karla Krausa“ (prev. Andrej Ivanji), u: Obrad Savić, ur, *Karl Kraus: Figure jezičke sumnje*. Beograd: Beogradski krug.
- Tims, Edvard, 1989, „Arhetipski obrasci u satiri Karla Krausa“ (prev. Đorđe Tomić), *Polja*, God. XXXV/Br. 359–360, str. 15–7.
- Vajgel, Hans, 2001, „Moć nemoći“, u: Obrad Savić, ur, *Karl Kraus: Figure jezičke sumnje*. Beograd: Beogradski krug.
- Wasserman, Janek, 2014, *Black Vienna: The Radical Right In the Red City, 1918–1938*. Ithaca&London: Cornell University Press.
- Zimon, Ditrih, 2001, „Književnost i odgovornost“ (prev. Agata Švarc), u: Obrad Savić, ur, *Karl Kraus: Figure jezičke sumnje*. Beograd: Beogradski krug.